

Bolesław Howorka

Biblioteki wobec prawa autorskiego w procesie digitalizacji zbiorów i tworzeniu bibliotek cyfrowych

Forum Bibliotek Medycznych 3/2 (6), 256-268

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIBLIOTEKI WOBEC PRAWA AUTORSKIEGO W PROCESIE DIGITALIZACJI ZBIORÓW I TWORZENIU BIBLIOTEK CYFROWYCH

Streszczenie

Cz. I referatu („Digitalizacja zbiorów bibliotecznych w świetle obowiązujących przepisów”) to omówienie uprawnień bibliotek w świetle przepisów o dozwolonym użytku chronionych utworów ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Szczególną uwagę zwrócił autor na pkt 3 art. 28 ustawy, pozwalający na udostępnianie zbiorów bibliotecznych dla celów badawczych i poznawczych za pośrednictwem terminali znajdujących się na terenie biblioteki (na terenie objętym systemem biblioteczno-informacyjnym uczelni). Taki system udostępniania wymaga uprzedniego zdigitalizowania zbiorów.

W II cz. referatu („Polskie ustawy o prawie autorskim a dozwolony użytek chronionych utworów”) autor odwołuje się obowiązujących (od 1926 r.) w Rzeczypospolitej Polskiej przepisów o prawie autorskim wskazując, że uwzględniały one i nadal uwzględniają problematykę dozwolonego użytku chronionych utworów.

W cz. III referatu („Polskie przepisy o prawie autorskim wobec umów międzynarodowych”) ważne jest, dla tematu referatu, odesłanie do punktu 40 preambuły dyrektywy UE 2001/29/WE ograniczających prawa państw członkowskich Unii do zezwalania na dostarczanie przez Internet utworów lub innych przedmiotów objętych ochroną.

Cz. IV („Repozytoria i możliwości „magazynowania” w bibliotekach zdigitalizowanych zbiorów oraz ich udostępnianie za pośrednictwem terminali jednostki organizacyjnej i Internetu”) to przede wszystkim nawiązanie do referatu Jolanty Przyłuskiej wygłoszonego na Konferencji Problemowej w 2008 r. Po zacytowaniu obszernych fragmentów tego referatu autor wskazuje na sytuacje, w których legalne jest zamieszczenie utworu w repozytorium.

I. Digitalizacja zbiorów bibliotecznych w świetle obowiązujących przepisów

O tym, co wolno bibliotekom, na co pozwalają im aktualnie obowiązujące przepisy prawa autorskiego, o licencjach na rzecz bibliotek oraz o zakresie dozwolonego użytku chronionych utworów, o tym stanowi m.in. art. 28 ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych¹:

„Biblioteki, archiwa i szkoły mogą:

- 1) udostępniać nieodpłatnie, w zakresie swoich zadań statutowych, egzemplarze utworów rozpowszechnionych;*
- 2) sporządzać lub zlecać sporządzenie egzemplarzy rozpowszechnionych utworów w celu uzupełnienia, zachowania lub ochrony własnych zbiorów;*

¹ Tj. w Dz. U. z 2006 r. Nr 90, poz. 631; zmiany: w 2006 r. Nr 94, poz. 658, Nr 121, poz. 843, w 2007 r. Nr 99, poz. 662, Nr 181, poz. 1293, z 2009 Nr 157, poz. 124, w 2009 r. Nr 157, poz. 1241

- 3) *udostępniać zbiory dla celów badawczych lub poznawczych za pośrednictwem końcówek systemu informatycznego (terminali) znajdujących się na terenie tych jednostek.*”

Z przepisów tych wynika prawo bibliotek do nieodpłatnego udostępniania egzemplarzy utworów rozpowszechnionych, z tym, że:

- 1) nie może to być działalność komercyjna; biblioteka musi udostępniać swoje zbiory nieodpłatnie,
- 2) statut biblioteki musi określać jakie są zadania biblioteki, jaki jest zakres jej działalność, który musi być ściśle związany z tymi zadaniami statutowymi; jeśli mówimy o bibliotece stanowiącej samodzielny jednostką organizacyjną, o bibliotece, do której odnoszą się przepisy art. 11 ust. 1 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach², to nie ma tu problemu, bowiem: *Biblioteka stanowiąca samodzielny jednostkę organizacyjną działa na podstawie aktu o utworzeniu biblioteki oraz statutu nadanego przez organizatora.*” ; jednak biblioteki uczelniane nie są samodzielnymi jednostkami organizacyjnymi, do nich stosują się przepisy art. 12 tej ustawy: *„Zadania, organizację oraz szczegółowy zakres działania biblioteki wchodzącej w skład innej jednostki organizacyjnej określa regulamin nadany przez kierownika tej jednostki.”*; zadania statutowe biblioteki uczelnianej muszą być określone przez wewnętrzny akt normatywny (regulamin organizacyjny) stanowiony przez rektora uczelni na podstawie delegacji zapisanej w statucie uczelni³;
- 3) udostępniane mogą być tylko egzemplarze utworów rozpowszechnionych⁴; mamy tu, w zacytowanej w przypisie⁴ ustawowej definicji, odpowiedź na często zadawane przez bibliotekarzy pytanie: czy można udostępniać prace doktorskie; dysertacje to z zasady utwory już rozpowszechnione, bowiem przepisy określające tryb przeprowadzania czynności w przewodach doktorskich i habilitacyjnych stanowią, że obrona pracy doktorskiej jest publiczna, że odbywa się ona na otwartym posiedzeniu rady jednostki organizacyjnej upoważnionej do nadania stopnia naukowego, a w stosownych zawiadomieniach o postępowaniu w sprawie nadania stopnia naukowego doktora musi być również podana informacja, w jakim miejscu jest złożona rozprawa doktorska – w celu umożliwienia osobom zainteresowanym zapoznania się z jej treścią;

² Dz. U. z 1997r. Nr.85, poz. 539; zmiany: w Dz. U. z 1998. Nr 106, poz. 668, z 2001 r. Nr 129, poz. 1440 i z 2002 r. Nr . 113, poz. 984

³ Przy okazji warto przypomnieć przepisy art. 14 ust. 4 powołanej ustawy²: *„Zasady i warunki korzystania z biblioteki określa regulamin nadany przez jej dyrektora (kierownika)”*, każda biblioteka musi mieć stosowny regulamin (regulamin zakładowy) mówiący o prawach i obowiązkach użytkownika]

⁴ Art. 6 ust. 1 pkt 3 ustawy o prawie autorskim definiuje pojęcie „utwór rozpowszechniony”: *„utworem rozpowszechnionym jest utwór, który za zezwoleniem twórcy został w jakikolwiek sposób udostępniony publicznie;”*

wynika z tego, że osoba ubiegająca się o uzyskanie stopnia naukowego doktora („doktorant”) musi się poddać procedurze określonej przez obowiązujące przepisy, a warunkiem wszczęcia przewodu doktorskiego jest zgoda twórcy pracy doktorskiej na to, by była ona udostępniona publicznie⁵; uzasadnione jest więc twierdzenie, że każda rozprawa doktorska to utwór, który za zezwoleniem twórcy został rozpowszechniony i w tej sytuacji zostają spełnione warunki pozwalające bibliotece na udostępnienie tego utworu (pracy doktorskiej) na zasadach określonych ustawą oraz przepisami wewnętrznymi uczelni, stanowiącymi zgodnie z powołanymi tu już przepisami: art. 12 i art. 14 ust. 4 ustawy o bibliotekach².

- 4) przepisy ustawy zezwalają bibliotece na sporządzanie lub zlecenie sporządzenia egzemplarzy rozpowszechnionych utworów w celu uzupełnienia, zachowania lub ochrony jej własnych zbiorów [należy tu podkreślić, że jednym z ustawowo uzasadnionych powodów kopiowania utworu może być uzupełnienie własnych zbiorów, a ustawa w obecnym brzmieniu nie wprowadza tu żadnych ograniczeń (takie ograniczenia były w uchylonych przepisach ustawy), każdy bibliotekarz zobowiązany jest do „roztropnego działania”, to uprawnienie powinno być stosowane z umiarem, w sposób, który „nie krzywdzi” autora, w zasadzie kopiowanie w celu uzupełnienia własnych zbiorów powinno się ograniczać do sporządzania kopii utworów niedostępnych w handlu, a także fragmentów utworów zbiorowych (m.in. publikacji periodycznych, artykułów z czasopism (art. 11 ustawy o prawie autorskim), przede wszystkim utworów potrzebnych osobom doksztalającym się, pracującym naukowo, dydaktykom, osobom uprawnionym przepisami ustawy o prawie autorskim do korzystania z chronionych utworów (art. 23 i 27);
- 5) biblioteka może udostępniać zbiory dla celów badawczych lub poznawczych za pośrednictwem końcówek systemu informatycznego (terminali) znajdujących się na terenie tych jednostek; niedopuszczalne jest udostępnianie utworów (bez stosownej licencji) poza własnym systemem (uczelnianym) informatycznym), m.in. za pośrednictwem Internetu;
- 6) dokonując wykładni przepisów art. 28 pkt 3 ustawy o prawie autorskim¹ trzeba zwrócić uwagę na to, że stosownie do art. 88 ust. 1 ustawy: Prawo

⁵ § 7 ust. 1 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 15 stycznia 2004 r. w sprawie szczegółowego trybu przeprowadzania czynności w przewodach doktorskim i habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora (Dz. U. z 2004 r. Nr 15 poz. 128) stanowi: „*Obrona pracy doktorskiej odbywa się na otwartym posiedzeniu rady jednostki organizacyjnej lub komisji doktorskiej z udziałem promotora i recenzentów. O dacie i miejscu obrony zawiadamia się jednostki organizacyjne uprawnione do nadawania stopnia doktora w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej oraz wywiesza się ogłoszenie w siedzibie jednostki, na co najmniej 10 dni przed terminem obrony. W zawiadomieniach należy podać, gdzie została złożona rozprawa doktorska, w celu umożliwienia zainteresowanym zapoznania się z nią*”

o szkolnictwie wyższym⁶: „*W uczelni działa system biblioteczno informacyjny, którego podstawę stanowi biblioteka.*”; system z zasady obejmuje teren całej uczelni i w takiej sytuacji zapis „*na terenie tych jednostek*” musi odnosić się do całego terenu objętego działaniem wspomnianego systemu;

- 7) aby udostępnić zbiory dla celów badawczych lub poznawczych za pośrednictwem końcówek systemu informatycznego (terminali) znajdujących się na terenie tych jednostek niezbędne jest uprzednie ich zdigitalizowanie; z przepisów art. 28 pkt 3 ustawy wynika, że można te zbiory dygitalizować, jeśli stosowne działania wchodzą w zakres statutowych zadań biblioteki.

II. Polskie ustawy o prawie autorskim a dozwolony użytek chronionych utworów

1. Pierwszym w Polsce, po odzyskaniu niepodległości po I wojnie światowej, aktem normatywnym stanowiącym o prawach twórców, była ustawa z 1926 r.⁷ Znalazły się w niej przepisy chroniące zarówno osobiste, jak i majątkowe prawa autorów. Obok tych przepisów, w ustawie zamieszczono także artykuły stanowiące o ograniczeniu majątkowych praw autorskich na rzecz użytku publicznego. Celem tych postanowień było zaspokojenie potrzeb ogólnospołecznych związanych z koniecznością zapewnienia obywatelom sprawnej informacji o ważnych, aktualnych wydarzeniach – politycznych, gospodarczych, kulturalnych, jak również udostępnienie informacji, których przedmiot był związany z rozwojem nauki oraz celami dydaktycznymi. Ustawa ta mówiła także o zakresie dozwolonego użytku prywatnego.

2. Kolejna polska ustawa została uchwalona w 1952 r.⁸ Także i w tym akcie normatywnym, obok postanowień mówiących o obowiązku poszanowania praw osobistych i majątkowych twórców, znalazły się przepisy ograniczające ich prawa majątkowe na rzecz użytku publicznego, tj. prasy, czasopism, w związku z wyjaśnianiem lub nauczaniem, jak też m.in. bibliotek udostępniających utwory czytelnikom, a także na rzecz osób fizycznych, do ich własnego użytku osobistego.

3. W 1994 r. Rzeczpospolita Polska przystąpiła do Aktu paryskiego Konwencji berneńskiej o ochronie dzieł literackich⁹. Konsekwencją przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Konwencji było uchwalenie nowej ustawy – z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, ustawy wielokrotnie nowelizowanej, m.in.

⁶ Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym. Dz. U. z 2005 r. Nr 164 poz. 1365; zmiany: w 2006 r. Nr 46 poz. 328, Nr 104 poz. 708 i 711, Nr 144 poz. 1043, Nr 227 poz. 1658, w 2007 r. Nr 80 poz. 542, Nr 120 poz. 818, Nr 180 poz. 1280 i w 2008 r. Nr 70 poz. 416

⁷ Ustawa z dnia 29 marca 1926 r. o prawie autorskim. Tj. w Dz. U. z 1935 r. Nr 36 poz. 260

⁸ Ustawa z dnia 10 lipca 1952 r. o prawie autorskim. Dz. U. Nr 34 poz. 234; zmiany w Dz. U.: z 1975 r. Nr 34 poz. 184 i z 1989 r. Nr 35 poz. 192

⁹ Akt paryski Konwencji berneńskiej o ochronie dzieł literackich i artystycznych sporządzony w Paryżu dnia 24 lipca 1971 r. Ogl.: załącznik do Dz. U. z 1990 r. Nr 82 poz. 474. Dokumenty przystąpienia RP w Dz. U. z 1994 r. Nr 82 poz. 475 i Nr 104 poz. 506

w związku z koniecznością implementacji do naszego prawa przepisów dyrektyw unijnych. W ustawie tej znajdują się przepisy mówiące o dozwolonym użytku chronionych utworów, zarówno dla celów publicznych, jak też i osobistych, w tym także dla celów własnego doskonalenia zawodowego, doksztalcania się, uzyskiwania stopni naukowych i zawodowych, tytułu naukowego. Wg doktryny¹⁰ zakresem działania przepisu o dozwolonym użytku osobistym są objęte osoby korzystające z kopii dzieła (np. lekarz wykonujący odbitkę z czasopisma fachowego) celem wykorzystania informacji z niego uzyskanych w celach zawodowych. Komentująca przepisy art. 23 ustawy o prawie autorskim¹⁰ zwraca uwagę na to, że użytek wewnątrz zakładu pracy nie jest użytkowaniem osobistym i nie podlega przepisowi art. 23 tego aktu normatywnego. Dodajmy: „*Zakres własnego użytku osobistego obejmuje korzystanie z pojedynczych egzemplarzy utworów przez krąg osób pozostających w związku osobistym, w szczególności pokrewieństwa, powinowactwa lub stosunku towarzyskiego.*”¹¹ Instytucje naukowe mogą także korzystać z licencji, o których mowa w art. 27 ustawy: „*Instytucje naukowe i oświatowe mogą w celach dydaktycznych lub prowadzenia własnych badań, korzystać z rozpowszechnionych utworów w oryginale i w tłumaczeniu oraz sporządzać w tym celu egzemplarze fragmentów rozpowszechnionego utworu*”. Natomiast inne zakłady pracy, które dla swoich pracowników wykonałyby określoną liczbę egzemplarzy dzieła, np. w celach szkoleniowych, powinny na taki użytek uzyskać od twórcy stosowne zezwolenie, nabyć stosowną licencję.

III. Polskie przepisy o prawie autorskim wobec umów międzynarodowych

Trzeba zawsze mieć na uwadze to, że przepisy ustawy o prawie autorskim muszą być zgodne z ratyfikowanymi przez Rzeczypospolitą Polską umowami międzynarodowymi, z postanowieniami prawa unijnego, z przepisami obowiązującymi w państwach członkowskich UE. Przepisy dyrektyw unijnych musiały być zaimplementowane do naszego prawa i dlatego trzeba się do nich odwoływać interpretując naszą ustawę.

¹⁰ Komentarz Elżbiety Traple w: Janusz Barta, Monika Czajkowska-Dąbrowska, Zbigniew Ćwiąkalski, Ryszard Markiewicz, Elżbieta Traple: „*Komentarz do ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*”, Dom Wydawniczy ABC 1995, s. 179. Autorka komentarza do ustawy wyraża opinię: „... *fakt, iż osoba dokonująca zwielokrotnienia dzieła (np. lekarz wykonujący odbitkę z czasopisma fachowego) wykorzystuje wiadomości z niego uzyskane w celach zawodowych, objęty jest zakresem działania przepisu o dozwolonym użytku osobistym. Istotne jest bowiem, że z uzyskanej odbitki lekarz ten nie będzie korzystał poza kręgiem osób określonych w art. 23 ust. 2*” (podkreśl. BH). I dalej: „*Użytek wewnątrz zakładu pracy nie jest użytkowaniem osobistym i nie podlega przepisowi art. 23. Zakład pracy, który dla swoich pracowników wykona określoną liczbę egzemplarzy dzieła w celach szkoleniowych, powinien na taki użytek uzyskać zezwolenie, chyba że jest to instytucja naukowa lub oświatowa (art. 27)*” (podkreśl. BH). A biblioteka naukowa jest przecież zarówno instytucją naukową, jak też i instytucją wykonującą zadania edukacyjne, instytucją oświatową

¹¹ Art. 23 ust. 2 ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych

W szczególności ważne są przepisy dyrektywy 2001/29/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 22 maja 2001 r. w sprawie harmonizacji niektórych aspektów praw autorskich i pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym.

Dyrektywa 2001/29/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 22 maja 2001 r. w sprawie harmonizacji niektórych aspektów praw autorskich i pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym w preambule stanowi w *punkcie 31*): „Należy zabezpieczyć właściwą równowagę praw i interesów między różnymi kategoriami podmiotów praw autorskich, jak również między nimi a użytkownikami przedmiotów objętych ochroną. Istniejące wyjątki i ograniczenia praw, takie, jakie przewidziane zostały przez Państwa Członkowskie, należy ponownie rozpatrzyć z uwzględnieniem nowego środowiska elektronicznego. Istniejące różnice w wyjątkach i ograniczeniach wobec niektórych zastrzeżonych czynności mają bezpośredni negatywny wpływ na funkcjonowanie rynku wewnętrznego w dziedzinie praw autorskich i pokrewnych. Różnice te mogłyby się uwidocznic wraz z dalszym rozwojem korzystania z utworów w działalności transgranicznej i działalności prowadzonej pomiędzy granicami. Dla zapewnienia prawidłowego funkcjonowania rynku wewnętrznego, wyjątki te i ograniczenia należy określić w bardziej jednolity sposób. Stopień harmonizacji tych wyjątków powinien być oparty na ich wpływie na prawidłowe funkcjonowanie rynku wewnętrznego.”

I dalej (pkt 32): „Niniejsza dyrektywa zawiera wyczerpujące wyliczenie wyjątków i ograniczeń dla prawa do zwielokrotniania i prawa do publicznego udostępniania utworu. Niektóre wyjątki lub ograniczenia odnoszą się jedynie do prawa, do zwielokrotniania, jeżeli jest to właściwe. Lista w należyty sposób uwzględnia różnorodność tradycji prawnych Państw Członkowskich, a jednocześnie ma za zadanie zapewnić funkcjonowanie rynku wewnętrznego. Państwa Członkowskie powinny w sposób spójny stosować te wyjątki i ograniczenia, co zostanie ustalone podczas oceniania wdrożenia przepisów w przyszłości.

Pkt 33 dyrektywy mówi, że: „Od wyłącznego prawa do zwielokrotnienia utworu powinien być uczyniony wyjątek mający na celu zezwalanie na niektóre tymczasowe czynności zwielokrotniania, które mają charakter przejściowy lub dodatkowy, stanowią integralną i podstawową część procesu technologicznego i wykonywane są wyłącznie w celu albo skutecznej transmisji w sieci wśród osób trzecich przez pośrednika albo w celu umożliwienia legalnego wykorzystania utworu lub innego przedmiotu objętego ochroną. Dane czynności zwielokrotniania nie powinny mieć same w sobie żadnej wartości ekonomicznej. O ile spełniają one te warunki, wyjątek ten obejmuje czynności pozwalające na przeglądanie, jak również czynności wprowadzania do pamięci podręcznej, w tym czynności, które umożliwiają skuteczne funkcjonowanie systemów transmisji, z zastrzeżeniem, że pośrednik nie zmieni informacji i nie będzie utrudniał legalnego wykorzystania technologii, powszechnie uznanej i stosowanej przez przemysł, w celu uzyskania danych w sprawie wykorzystania informacji.

Korzystanie jest uważane za legalne, jeżeli zezwala na nie podmiot praw autorskich lub nie jest ono ograniczone przez prawo.”

Wg punktu 34 preambuły: *„Państwa Członkowskie powinny mieć możliwość uwzględniania pewnych wyjątków i ograniczeń w niektórych przypadkach do celów edukacyjnych lub naukowych, na rzecz instytucji publicznych takich jak biblioteki i archiwa, do celów sprawozdawczości w zakresie aktualnych wydarzeń, do cytowania, na użytek osób niepełnosprawnych, do celów bezpieczeństwa publicznego oraz do wykorzystania w postępowaniach administracyjnych lub sądowniczych.”*

Dyrektywa przewiduje, że biblioteki, które działają non-profit, mają charakter ogólnodostępnych, mogą mieć szczególne uprawnienia. Wynika to z przepisów punktu 40 preambuły do omawianej dyrektywy. Stanowią one, że: *„Państwa Członkowskie mogą uwzględnić wyjątek lub ograniczenie na rzecz niektórych instytucji non-profit, takich jak ogólnodostępne biblioteki lub inne analogiczne instytucje, jak również archiwa. Jednakże, powinno to być ograniczone do niektórych szczególnych przypadków objętych prawem do zwielokrotniania. Taki wyjątek lub ograniczenie nie powinien pokrywać korzystania w ramach dostarczania przez Internet utworów lub innych przedmiotów objętych ochroną (to bardzo ważne postanowienie, istotne dla omawianego w tym referacie tematu, wyjątki i ograniczenia majątkowych praw autorskich, licencje przewidziane w ustawodawstwie krajów członkowskich na rzecz ogólnodostępnych bibliotek oraz innych analogicznych instytucji, w tym rozumieniu także na rzecz bibliotek wchodzących w skład uczelni raz na rzecz archiwów nie dotyczą korzystania z utworów przez Internet, jeśli takie działanie nie zostało „z góry” dopuszczone przez wydawcę/autora lub też nie została zawarta stosowna umowa licencyjna między podmiotem „udostępniającym” utwór a wydawcą/autorem – podkreśl. i uwaga autora BH). *Niniejsza dyrektywa nie powinna naruszać możliwości Państw Członkowskich do odstąpienia od wyłącznego prawa do publicznego użyczenia, zgodnie z art. 5 dyrektywy 92/100/EWG. Stosowne jest promowanie specjalnych umów lub licencji, bez wprowadzania nierówności, wspierających takie instytucje i rozpowszechnianie celów, które realizują.”**

Dyrektywa ogranicza prawa korzystających, ale jednocześnie zawiera przepisy określające wyjątki od wyłącznych praw majątkowych twórców.

Art. 2 dyrektywy stanowi, że: *„Państwa Członkowskie przewidują wyłączone prawo do zezwalania lub zabrania bezpośredniego lub pośredniego, tymczasowego lub stałego zwielokrotniania utworu, przy wykorzystaniu wszelkich środków i w jakiegokolwiek formie, w całości lub częściowo:”* m.in.. dla autorów, w odniesieniu do ich utworów.

W art. 5 ust. 2 dyrektywa mówi o odstępstwach od tego prawa, są to postanowienia o „Wyjątkach i ograniczeniach”: *„Państwa Członkowskie mogą przewidzieć wyjątki lub ograniczenia w odniesieniu do prawa do zwielokrotniania określonego w art. 2, w następujących przypadkach:*

- a) w odniesieniu do zwielokrotniania na papierze lub podobnym nośniku przy użyciu dowolnej techniki fotograficznej lub innego procesu przynoszącego podobny skutek, z wyjątkiem partytur, pod warunkiem, że podmioty praw autorskich otrzymają godziwą rekompensatę;
- b) w odniesieniu do zwielokrotniania na dowolnych nośnikach przez osobę fizyczną do prywatnego użytku i do celów ani bezpośrednio ani pośrednio handlowych, pod warunkiem, że podmioty praw autorskich otrzymają godziwą rekompensatę, uwzględniającą zastosowanie lub niezastosowanie środków technologicznych określonych w art. 6, w odniesieniu do danych utworów lub przedmiotów objętych ochroną;
- c) w odniesieniu do szczególnych czynności zwielokrotniania dokonywanym przez ogólnodostępne biblioteki, instytucji edukacyjnej lub muzea lub przez archiwa, które nie są skierowane na osiągnięcie bezpośredniej lub pośredniej korzyści gospodarczej lub handlowej; ...”

W ust. 3 art. 5 dyrektywa przewiduje dalsze ograniczenia w majątkowych prawach autorów m.in. w następujących przypadkach: (a) korzystania wyłącznie w celach zilustrowania w ramach nauczania lub badań naukowych tak długo jak źródło, łącznie z nazwiskiem autora, zostanie podane, poza przypadkami, w których okaże się to niemożliwe i w stopniu uzasadnionym przez cel niehandlowy, który ma być osiągnięty; (b) korzystania dla dobra osób niepełnosprawnych, jeżeli korzystanie odnosi się bezpośrednio do upośledzenia i nie ma handlowego charakteru, w rozmiarze, który wynika z tego upośledzenia; ... (d) cytowania do celów takich jak słowa krytyki lub recenzji, o ile dotyczy ono utworu lub innego przedmiotu objętego ochroną, który został już prawnie podany do publicznej wiadomości, o ile zostanie podane źródło, łącznie z nazwiskiem autora, poza przypadkami, w których okaże się to niemożliwe oraz o ile korzystanie odbywa się zgodnie z uczciwymi praktykami i w rozmiarze usprawiedliwionym przez szczególny cel; ... (i) niezamierzone włączenie utworu lub innego przedmiotu objętego ochroną do innego nośnika; ... (n) korzystania poprzez udostępnienia lub podanie do wiadomości, w celu badań i prywatnych studiów, indywidualnym postronnym osobom z dzieł lub innych przedmiotów objętych ochroną, które nie podlegają zasadom zakupu lub licencji, znajdujących się w zbiorach instytucji określonych w ust. 2 lit. c), przy użyciu wyposażonych terminali w pomieszczeniach wymienionych instytucji; i w końcu: (o) korzystania w niektórych innych przypadkach o mniejszym znaczeniu, jeśli wyjątki lub ograniczenia są już przewidziane w prawie krajowych i o ile dotyczy jedynie analogicznych form korzystania i nie narusza swobodnego obrotu towarów i usług na obszarze Wspólnoty bez naruszania innych wyjątków i ograniczeń zawartych w niniejszym artykule.

Trzeba jeszcze nawiązać do frazy z art. 5 ust. 2 lit. a) omawianej dyrektywy: „... pod warunkiem, że podmioty praw autorskich otrzymają godziwą rekompensatę;”. Do problemu prawa do wynagrodzenia za korzystanie z utworu odnoszą się postanowienia dyrektywy Rady Wspólnot Europejskich Nr 92/100 z dnia 19 listopada 1992 r. dotyczącej prawa najmu i wypożyczenia oraz określonych praw pokrewnych w zakresie własności intelektualnej. Celem tej dyrektywy było ustanowienie ram prawnych w odniesieniu do prawa wynajmu i wypożyczenia oraz określonych praw pokrewnych. Prawa te powinny (wg preambuły do dyrektywy): „być ograniczone przez uznanie przez kraje członkowskie praw najmu i wypożyczenia odnośnie do określonej grupy właścicieli praw ...”. Art. 1 ust. 1 tego aktu stanowi, że: „... kraje członkowskie ustanawiają, z zastrzeżeniem art. 5, prawo do zezwalania lub zakazu najmu i wypożyczenia oryginałów i egzemplarzy zwielokrotniania utworów chronionych prawem autorskim oraz innych przedmiotów ochrony wskazanych w art. 2 ust. 1”, m.in. praw twórcy w odniesieniu do oryginału i egzemplarzy zwielokrotnienia jego utworu. Z zacytowanych tu, powyżej, postanowień dyrektywy wynika, że za wypożyczenie – udostępnianie zbiorów bibliotecznych tak prezencyjne, jak i w drodze wypożyczeń, należałoby wypłacać twórcom wynagrodzenie ustalone przez uprawnione organy krajów członkowskich. Kraje, członkowie UE, zostały zobowiązane do implementacji tych postanowień i wiele z nich wprowadziło w życie przepisy, w myśl których określone przedmioty mogą być udostępniane bez uzyskania zgody twórcy. Jednocześnie niektóre kraje uregulowały problem wynagradzania autorów wypożyczanych przez biblioteki dzieł, np. w drodze corocznego przekazywania z budżetu organizacjom zbiorowego zarządzania prawami autorskimi wynegocjowanych kwot. W Holandii za wypożyczenie płać czytelnicy. Ale nie wszystkie kraje członkowskie podporządkowały się tym przepisom dyrektywy. Są takie kraje, którym zarzucono zbyt szeroką swobodę przy stosowaniu zwolnień od wynagradzania za wypożyczenie (Hiszpania, Portugalia i Włochy; Hiszpania zdecydowała się na walkę z Komisją Europejską i odmówiła wprowadzenia odpłatności za wypożyczenie książek, tłumacząc się m.in. niskim wskaźnikiem czytelnictwa¹²).

Znowelizowana w 2004 r. ustawa o prawie autorskim przewiduje w art. 28, że biblioteki mogą nieodpłatnie udostępniać, w zakresie swoich zadań statutowych, egzemplarze utworów rozpowszechnionych. Wobec obaw, że implementacja dyrektywy wymusi wprowadzenie opłat za wypożyczenie – Minister Kultury zdecydowanie stwierdził, że art. 28 polskiej ustawy zgodny jest z przepisami wspomnianej dyrektywy. To jednak nie uspokoiło polskich bibliotekarzy. Obecnie pozostaje nam tylko śledzić, jak przebiega walka Hiszpanii z Komisją Europejską; wszystko zależy od tego, jaki w tej sprawie zapadnie wyrok.

¹² Barbara S z c z e p a n s k a : *Public lending rights*. EBIB 7/2004

IV. Repozytoria i możliwości „magazynowania” w bibliotekach zdigitalizowanych zbiorów oraz ich udostępnianie za pośrednictwem terminali jednostki organizacyjnej i Internetu

Udostępnianie zbiorów bibliotecznych w trybie Open Access zostało omówione przez Jolantę Przyłuską w referacie zaprezentowanym na XXVI Konferencji Bibliotek Medycznych w Bydgoszczy¹³.

Autorka wyjaśnia, co należy rozumieć pod pojęciem „Open Access”: „Termin >Open Access< oznacza darmowy dostęp do dokumentów poprzez Internet. Pozwala na czytanie, kopiowanie i drukowanie pełnych tekstów. Jest to ruch na rzecz powszechnego dostępu do cyfrowych publikacji naukowych. Podstawowym założeniem idei otwartego dostępu jest to, że artykuły naukowe będące zwieńczeniem procesu badawczego, często finansowanego ze środków publicznych powinny być bezpłatne dla innych naukowców, jak też dla zwykłych czytelników. U podłoża ruchu OA tkwi rewolucja technologiczna i nowe możliwości dystrybucji dokumentów cyfrowych. Usprawnienie procesu edytowania i publikowania, łatwość dzielenia się publikacjami sprawiają, że zmieniają się sposoby komunikowania środowiska naukowego”.

I dalej:

„Warunkiem skutecznego dzielenia się wiedzą jest zapewnienie łatwego i otwartego dostępu do niej. Istotą prowadzonych projektów badawczych jest generowanie nowej wiedzy poprzez rozpowszechnianie jej bez ograniczeń w całym społeczeństwie. Jedną z form dzielenia się wiedzą może być właśnie zamieszczanie publikacji w otwartych repozytoriach instytucjonalnych i tematycznych. Natomiast szerszy dostęp do wyników badań wykonywanych w Europie będzie możliwy poprzez zintegrowanie serwisów internetowych i repozytoriów dzięki projektowi DRIVER (Digital Repository Infrastructure Vision for European Research) obejmującemu rozproszone zbiory dokumentów.”

Autorka zwraca uwagę zainteresowanych na to, że zamieszczenie tekstu w repozytorium rozumianym, „coraz częściej jako magazyn, depozyt dokumentów cyfrowych gromadzonych przez samych autorów, przy pomocy odpowiedniego interfejsu i udostępnianych sieciowo bez ograniczeń lub tylko dla określonej grupy uprawnionych użytkowników” musi być poprzedzone sprawdzeniem dostępności pełnego tekstu (pre-, postprint) i ustaleniu zasad wydawców pozwalających na zamieszczenie dokumentu. Inaczej mówiąc konieczne jest, by zamieszczenie dokumentu w repozytorium bądź też w archiwum nie nastąpiło z naruszeniem przepisów o prawie autorskim, konieczne jest, aby działania te odnosiły się do tych dokumentów, których wydawcy „z góry”

¹³ XXVI Konferencja Problemowa Bibliotek Medycznych: Naukowa informacja medyczna w Polsce. Biblioteki medyczne wobec potrzeb środowisk medycznych oraz perspektywy ich rozwoju w realiach Unii Europejskiej. Org. Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Collegium Medicum im. Ludwika Rydygiera w Bydgoszczy. Biblioteka Główna. Bydgoszcz, 16-17 IX 2008. Forum Bibliotek Medycznych nr 2 (4), 202- 239

wyrazili zgodę na „szerokie udostępnianie”, bądź też do dokumentów, na których zamieszczenie w repozytorium biblioteka uzyskała zgodę, np. podpisując stosowną umowę licencyjną.

O umowie licencyjnej, pozwalającej na umieszczenie utworu w repozytorium Autorka pisze: „Standardowo w repozytorium DSpace¹⁴ dostarczana jest przykładowa wersja umowy licencyjnej, którą można zmienić na inną, dostosowaną do własnego repozytorium. Autor/redaktor zamieszczając prace w repozytorium ECNIS¹⁵ w chwili obecnej korzysta z umowy standardowej, na podstawie której poświadcza, że poprzez jej akceptację udziela organizatorom repozytorium praw niewyłącznych na udostępnianie dzieła i na zamianę na inny format w celu zabezpieczenia go. Autor potwierdza też oryginalność zamieszczonej pracy”.

Kończąc informacje na temat repozytoriów, w całości zaczerpnięte z referatu Jolanty Przyłuskiej, pragnę zwrócić uwagę na sytuację, w jakich można korzystać z utworów zdigitalizowanych i „zmagazynowanych” w bibliotece cyfrowej, udostępniając je nie tylko w „sieci wewnętrznej”, ale także w Internecie.

1. Nie stanowi naruszenia interesów twórcy korzystanie z utworów, do których wygasły autorskie prawa majątkowe. Ustawa o prawie autorskim (art. 36 ustawy) przewiduje, że (z zastrzeżeniem wyjątków przewidzianych w ustawie), autorskie prawa majątkowe gasną z upływem lat siedemdziesięciu:
 - 1) od śmierci twórcy, a do utworów współautorskich - od śmierci współtwórcy, który przeżył pozostałych,
 - 2) w odniesieniu do utworu, którego twórca nie jest znany - od daty pierwszego rozpowszechnienia, chyba że pseudonim nie pozostawia wątpliwości co do tożsamości autora lub jeżeli autor ujawnił swoją tożsamość,
 - 3) w odniesieniu do utworu, do którego autorskie prawa majątkowe przysługują z mocy ustawy innej osobie niż twórca - od daty rozpowszechnienia utworu, a gdy utwór nie został rozpowszechniony - od daty jego ustalenia, a ponadto
 - 4) w odniesieniu do utworu audiowizualnego - od śmierci najpóźniej zmarłej z wymienionych osób: głównego reżysera, autora scenariusza, autora dialogów, kompozytora muzyki skomponowanej do utworu audiowizualnego.

¹⁴ Oprogramowanie DSpace jest wykorzystane do budowy repozytoriów. „Program DSpace utworzony został w 2020 r. przez Massachusetts Institute of Technology (MIT) przy współpracy laboratoriów Hewlett Packard. Jest oprogramowaniem opartym na tzw. wolnej licencji (Open Skurce) służącym głównie do tworzenia repozytoriów instytucjonalnych i bibliotek cyfrowych, w celu uporządkowanego udostępniania i przechowywania publikacji naukowych. DSpace zbudowany jest trójwarstwowo (ApplicationLayer i Storage Layer) ...“(s. 209)

¹⁵ Environmental Cancer Risk, Nutrition and Individual Susceptibility

2. Jeżeli utwór został stworzony przez pracownika instytucji, w ramach której działa biblioteka, bądź też przez pracownika biblioteki, w wyniku obowiązków ze stosunku pracy, instytucja zatrudniająca, pracodawca, nabywa z chwilą przyjęcia utworu, autorskie prawa majątkowe w granicach wynikających z celu umowy o pracę i zgodnego zamiaru stron (a więc decyduje tu treść umowy o pracę) (art. 12 ust. 1 ustawy). Pracodawca może, w okresie dwóch lat od daty przyjęcia utworu (termin ten może być przedłużony na warunkach określonych w ustawie), przystąpić do jego rozpowszechniania, a więc do udostępniania utworu publicznie w jakikolwiek sposób, także w drodze zamieszczenia w zasobach biblioteki cyfrowej (art. 12 ust. 2 ustawy).
3. Instytucja naukowa ma prawo pierwszeństwa opublikowania utworu naukowego swojego pracownika, który stworzył ten utwór w wyniku wykonywania obowiązków ze stosunku pracy. Twórcy przysługuje prawo do wynagrodzenia, ale nie oznacza to, że musi z tego prawa korzystać (art. 14 ust. 1 ustawy). Opublikowanie utworu, w rozumieniu ustawy, to jego zwielokrotnienie i udostępnienie publicznie (art. 6 ust. 1 pkt 1 ustawy). Instytucja naukowa może, bez odrębnego wynagrodzenia, korzystać z materiałów zawartych w omawianym utworze sporządzonym przez pracownika, może także udostępnić taki utwór osobom trzecim, jeżeli to wynika z uzgodnionego przeznaczenia utworu lub też z umowy zawartej z twórcą (art. 14 ust. 2 ustawy).
4. Twórca może wyrazić zgodę na udostępnianie utworu za pośrednictwem Internetu, określając warunki na jakich udostępnianie dzieła może nastąpić. Warunki udostępniania powinny być określone, m.in. w drodze umowy z biblioteką bądź też instytucją w ramach której biblioteka działa (np. z uczelnią). To jego prawo rozporządzenia utworem na tym polu eksploatacji. Wyrażenie takiej zgody nie musi się łączyć z wynagrodzeniem; twórca może zrzec się wynagrodzenia, mając na względzie znaczenie utworu, rolę instytucji w stworzeniu utworu (np. udostępnienie aparatury naukowej, dostarczenie odczynników, pomoc personelu technicznego itp.), zamiar udostępnienia utworu szerszemu ogółowi korzystających bądź też inne względy. Należy zwrócić uwagę na to, że stosowne porozumienie (umowa) musi:
 - 1) wyraźnie określić czas (art. 66 ustawy) i zakres korzystania, określić granice udzielonej licencji (patrz: art. 41 ustawy),
 - 2) stanowić o tym, czy udzielenie stosownej licencji następuje nieodpłatnie bądź za wynagrodzeniem (art. 43 ustawy),
 - 3) stanowić o sposobie wykonywania przez twórcę ewentualnego nadzoru nad sposobem, warunkami rozpowszechniania utworu, zakresem, miejscem i czasem korzystania z utworu (art. 60 ust. 1 i art. 67 ust. 1 ustawy).

V. Wnioski

Biblioteka może digitalizować swoje zbiory pod warunkiem, że jednym z jej zadań statutowych jest udostępnianie zbiorów dla celów badawczych lub poznawczych za pośrednictwem końcówek systemu informatycznego (terminali) znajdujących się na terenie jednostki organizacyjnej (uczelni, biblioteki).

Biblioteka, w zasadzie, nie może dostarczać użytkownikom zbiorów, które zostały zdigitalizowane, za pośrednictwem Internetu. Zakaz ten nie dotyczy utworów przesyłanych jako załączniki do przesyłek listowych (mailowych), rozpowszechnionych (za zezwoleniem twórcy uprzednio w jakikolwiek sposób udostępnionych publicznie) w zakresie własnego użytku osobistego, a także baz danych spełniających cechy utworu, ale tylko dla własnego użytku naukowego niezwiązanego z celem zarobkowym. Nie dotyczy także innych sytuacji, np. (1) gdy wygasły autorskie prawa majątkowe i (2) gdy twórca wyraził na to zgodę.

Mgr inż. Witold Kozakiewicz
Łódź - UM

DIGITALIZACJA 2.0

Streszczenie

Rozwój Web 2.0 i powszechność zjawiska budowania społeczności internetowych wiąże się z przenoszeniem do wirtualnego środowiska coraz większej liczby przejawów życia codziennego. Dotyczy to także kwestii wymiany dokumentów i udostępniania plików. Od kilku lat już nie tylko utwory muzyczne czy filmowe są rozpowszechniane w ramach portali społecznościowych, ale popularność zyskują również utwory poddane digitalizacji. Prezentacja będzie próbą zmierzenia się z odpowiedzią na pytanie, czy biblioteki cyfrowe i profesjonalne pracownie digitalizacyjne są jedynym i podstawowym miejscem tworzenia dostępnych w sieci treści cyfrowych? Na ile digitalizacja w ramach szeroko pojętego dozwolonego użytku może być konkurencją dla instytucji takich jak biblioteka cyfrowa.

Przełom XX i XXI w. to gwałtowny rozwój nowych technologii, do powszechnego użytku weszły komputery osobiste, szerokopasmowy dostęp z domu do Internetu nikogo nie dziwi. Zjawiskom technicznym towarzyszy zmiana zachowań użytkowników. Dużo większa swoboda komunikowania się użytkowników sieci zaowocowała zjawiskiem zwanym Web 2.0. Internauci przestali być biernymi odbiorcami treści serwowanych im przez twórców stron WWW, sami zaczęli aktywnie brać udział w ich budowaniu. Zaczęto mówić o społeczeństwie sieci, należy jednak pamiętać, że termin ten nie odnosi się wyłącznie do społeczeństwa, którego aktywność skupia